

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده علوم انسانی

**بررسی مسأله خلود با تکیه بر آراء علامه طباطبایی، ابن عربی،
فخر رازی، زمخشری**

دانشجو

ساره معراجی

استاد راهنما: دکتر حمیدرضا حاجی بابایی

استاد مشاور: دکتر زهرا کاشانیها

پایان نامه کارشناسی ارشد در رشته

علوم قرآن و حدیث

دی ۹۳

مدیریت تحصیلات تکمیلی

تعه‌دنامه اصالت اثر

اینجان‌ب ساره معراجی معته‌د می‌شوم که مطالب مندرج در این پایان نامه حاصل کار پژوهشی اینجان‌ب است و دستاورد های پژوهشی دیگران که در این پژوهش از آنها استفاده شده است، مطابق مقررات ارجاع و در فهرست منابع و مأخذ ذکر گردیده است. این پایان نامه قبلاً برای احراز هیچ مدرک هم سطح یا بالاتر ارایه نشده است. در صورت اثبات تخلف (در هر زمان) مدرک تحصیلی صادر شده توسط دانشگاه از اعتبار ساقط خواهد شد.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی است.

نام و نام خانوادگی دانشجو

امضاء

تقدیم به:

تمام عزیزانی که همواره در زندگی همراه بودند به ویژه پدر و مادر دلسوز و همسر
مهربانم.

تقدیر و تشکر

سپاس و ستایش خداوندی را که سرچشمه دانش، بصیرت و آگاهی است. از همراهان همیشه زندگی‌م، پدر و مادرم، خانواده و دوستان عزیزم که حضور همواره‌شان روشنای زندگی‌م بوده است، بسیار ممنون و سپاسگزارم. همچنین از اساتید بزرگوام، جناب آقای دکتر حمیدرضا حاجی بابایی، جناب آقای دکتر علی اکبر شایسته نژاد و سرکار خانم دکتر زهرا کاشانیها که با راهنمایی‌هایشان راه را بر من هموارتر کردند، کمال تشکر را دارم.

چکیده

اعتقاد به خلود مسأله‌ای است که از طرف فیلسوفان، متکلمان، اندیشمندان و نیز در شرع مقدس طرح گردیده است. خلود به معنای زیستن جاودانه و همیشگی انسان‌ها در عوالم پس از مرگ است. بدان معنا که برخی از آنان برای همیشه در بهشت بوده و از نعمت‌های خداوند بهره‌مند خواهند شد و گروهی نیز اهل دوزخ و عذاب‌اند که پیوسته در رنج و عذاب به سر خواهند برد. در مورد گروه اول و نعمت جاودانه بهشت، اعتراضی صورت نگرفته و آن را ناممکن یا مشکل آفرین ندانسته‌اند، اما درباره خلود و دوام در عذاب ایراداتی مطرح شده که از جمله آن‌ها، مخالف خلود در عذاب با رحمت و اسعه الهی، عدالت او و فطرت الهی می‌باشد. این پژوهش با روش توصیفی - کتابخانه‌ای و بر اساس استدلال استنتاجی به بررسی مسئله خلود از دیدگاه اندیشمندان اسلامی پرداخته است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که بر خلاف نظر ابن عربی، ابدیت دوزخ ملازم با جاودانگی عذاب همراه با الم می‌باشد و دلایل عقلی و نقلی مورد استناد وی در مورد انقطاع عذاب، با استناد به آیات و روایات و نظرات مفسران نقد پذیر است و آن چه موجب می‌شود که در برابر انسان صور قبیحه‌ای به اذن خداوند ظاهر شوند و او را معذب سازند، اخلاق و ملکات زشت و ناپسندیده است. این‌ها اگر در نفس انسان رسوخ پیدا کرده باشند، هرگز زوال نمی‌پذیرند و معنای خلود همین است. از دیدگاه قرآن کریم و روایات اسلامی مخلدین در دوزخ کسانی می‌باشند که از روی عناد و با علم و آگاهی به انکار خدا و رسولان او روی آورده‌اند و دیگران که اهل گناه و نافرمانی بوده‌اند در هر مرتبه‌ای باشند، اگر معصیتشان به کفر و انکار بازگشت ننماید، اگر چه مدتی در عذاب دوزخ باشند ولی این عذاب همیشگی نیست و درهای توبه، استغفار، شفاعت و تکفیر سیئات با حسنات به روی مؤمنان گنهکار باز است.

کلمات کلیدی: مفهوم شناسی خلود، ابدیت، عذاب اخروی، پاداش و کیفر، عدل الهی، تجسم عمل، توبه، شفاعت

صفحه	فهرست	عنوان مطالب
ا	.....	چکیده
ب	.....	فهرست مطالب
۱	.....	۱- فصل اول: کلیات
۲	.....	۱-۱- مقدمه
۴	.....	۱-۲- بیان مسأله تحقیق
۴	.....	۱-۳- اهداف تحقیق
۴	.....	۱-۴- سؤالات با فرضیه‌های تخصصی
۵	.....	۱-۵- ضرورت و اهمیت تحقیق
۵	.....	۱-۶- روش تحقیق
۵	.....	۱-۷- گردآوری داده‌ها
۵	.....	۱-۸- کاربرد نتایج تحقیق
۵	.....	۱-۹- پیشینه تحقیق
۷	.....	۲- فصل دوم: مبانی نظری پژوهش
۸	.....	مقدمه
۸	.....	۲-۱- مفهوم شناسی خلود
۹	.....	۲-۱-۱- خلود در لغت
۱۰	.....	۲-۱-۲- خلود در اصطلاح
۱۰	.....	۲-۱-۳- خلود در قرآن و تفاسیر
۱۲	.....	جمع بندی نظرات مفسران در معنای خلود
۱۴	.....	۲-۲- مفهوم شناسی واژگان قریب المعنا با خلود
۱۴	.....	۲-۲-۱- واژه "ابد"
۱۶	.....	۲-۲-۲- واژه "بقاء"
۱۷	.....	۲-۲-۳- واژه "دوام"
۱۷	.....	۲-۳- آیات وارده در معنای خلود
۱۷	.....	۲-۳-۱- دلالت لفظ "مقیم" بر دوام

صفحه	فهرست	عنوان مطالب
۱۸	.....	۲-۳-۲- دلالت لفظ "مکت" بر دوام
۱۸	.....	۳-۳-۲- دلالت لفظ "نار" و "جهنم" بر جایگاه دوزخیان
۱۸	.....	۴-۳-۲- دلالت دوام عذاب ظاهری بر جاودانگی کفار
۱۹	.....	۵-۳-۲- دلالت عدم خروج دوزخیان از دوزخ
۱۹	.....	۶-۳-۲- دلالت عدم غیاب دوزخیان از دوزخ
۲۰	.....	۷-۳-۲- دلالت منع دخول بهشت برای مخلصین در جهنم
۲۰	.....	۴-۲- خلود از منظر روایات فریقین
۲۰	.....	۱-۴-۲- جاودانگی اهل کفر و شرک در جهنم
۲۰	.....	۱-۱-۴-۲- روایت ابن ابی عمیر
۲۱	.....	۲-۱-۴-۲- نامه امام رضا (ع) به مأمون
۲۱	.....	۲-۴-۲- عدم مرگ در بهشت و جهنم
۲۱	.....	۱-۲-۴-۲- حدیث ابی وئاد
۲۱	.....	۲-۲-۴-۲- روایتی از امام باقر(ع)
۲۱	.....	۳-۴-۲- نیت، علت خلود و ابدیت (حدیث ابی هاشم)
۲۲	.....	۴-۴-۲- بررسی و نقد یک قول در آفرینش موجودات دوزخی
۲۲	.....	۵-۲- دلایل عقلی بر خلود
۲۳	.....	۱-۵-۲- مقدمات اثبات خلود از راه دلیل عقلی
۲۵	.....	۲-۵-۲- عدم بطلان چیزی در عالم هستی
۲۵	.....	۳-۵-۲- آخرت، خانه ثبوت و خلود
۲۶	.....	۶-۲- بی نهایت یا با نهایت بودن خلود ابدی
۲۶	.....	۱-۶-۲- ابعاد خلود یا عدم خلود
۲۷	.....	۲-۶-۲- معنای ابدیت ذات اقدس الهی و انسان در قیامت
۲۸	.....	نتیجه گیری
۲۹	.....	۳- فصل سوم: ادله موافقان و مخالفان نسبت به مسأله خلود
۳۰	.....	مقدمه
۳۰	.....	۱-۳- رویکرد ابن عربی به مسأله جاودانگی عذاب

صفحه	فهرست	عنوان مطالب
۳۰	.....	۳-۱-۱- گونه های عذاب از نظر ابن عربی
۳۱	.....	۳-۱-۱-۱- عذاب ظاهری یا حسی
۳۲	.....	۳-۱-۱-۲- عذاب باطنی (نفسی یا معنوی)
۳۲	.....	دیدگاه قرآن در مورد گونه های عذاب
۳۲	.....	۳-۱-۲- انقطاع عذاب از نگاه ابن عربی
۳۴	.....	۳-۲- دلایل عقلی خلود و نقد و بررسی آنها
۳۴	.....	۳-۲-۱- ناسازگاری عذاب دوزخی با رحمت الهی
۳۷	.....	۳-۲-۲- تبدیل عذاب به عذب
۳۸	.....	۳-۲-۳- سازگاری مزاج جهنمیان با عذاب
۳۹	.....	۳-۲-۴- بی نیازی خداوند از کیفر
۴۰	.....	۳-۲-۵- ناسازگاری با فطرت توحیدی
۴۱	.....	مفهوم حرکت قسری و پیشینه آن
۴۴	.....	۳-۲-۶- حسن خلف وعید
۴۶	.....	۳-۲-۷- تحلیل لفظ "اهل واصحاب"
۴۷	.....	۳-۲-۸- فقدان نص صریح بر تعذیب ابدی دوزخیان
۴۸	.....	۳-۲-۹- ناسازگاری خلود با عدل الهی
۴۸	.....	پاداش و کیفر
۴۹	.....	فلسفه ی مجازات اخروی
۴۹	.....	مفهوم شناسی عدل
۵۰	.....	۳-۲-۹-۱- تجسم عمل
۵۲	.....	۳-۲-۹-۲- نسبت خلود و عدل
۵۳	.....	۳-۲-۱۰- خلود نوعی است نه شخصی
۵۴	.....	۳-۲-۱۱- نقش شقاوتمندان در نظام تکوین
۵۴	.....	۳-۲-۱۲- فناپذیری ماده
۵۵	.....	۳-۳- دلایل نقلی مخالفان خلود و نقد و بررسی آنها
۵۵	.....	۳-۳-۱- استناد به آیات (۱۰۸-۱۰۶) سوره هود

عنوان مطالب	فهرست	صفحه
۱-۱-۳-۳- ابدیت در قالب ملموس و مجسم		۵۶
۲-۱-۳-۳- استثنا از زمان یا افراد		۵۷
۳-۱-۳-۳- بحثی در "من" و "ما"		۵۸
۴-۱-۳-۳- عدم تنافی مشیت و ابدیت		۵۸
۲-۳-۳- استناد به آیات عدم خروج و جاودانگی اهل دوزخ		۵۸
۳-۳-۳- استناد به واژه "أحقاباً"		۵۹
۴-۳-۳- استناد فخر رازی به دیدگاه اشاعره		۶۰
۵-۳-۳- استناد قائلان عدم جاودانگی به "ایاماً معدوده"		۶۰
۶-۳-۳- دلیل روایی ابن عربی (روایت جرجیر)		۶۱
نتیجه گیری		۶۲
۴- فصل چهارم: بررسی عوامل و موانع خلود		۶۳
مقدمه		۶۴
۱-۴- جایگاه مرتکب کبیره در نگاه شیعه		۶۵
۱-۱-۴- جایگاه مرتکب کبیره در مکاتب اسلامی		۶۵
۱-۱-۱-۴- مرجئه		۶۵
۲-۱-۱-۴- خوارج		۶۶
۳-۱-۱-۴- معتزله		۶۶
۲-۱-۴- تفکیک جایگاه مرتکبان کبیره		۶۶
۱-۲-۱-۴- مؤمنان		۶۶
۲-۲-۱-۴- افراد بی ایمان		۶۷
۳-۲-۱-۴- مستضعف		۶۷
۴-۲-۱-۴- معاند		۶۷
۲-۴- عوامل خلود در جهنم و نقد آن‌ها		۶۹
۱-۲-۴- ظلم و ستم		۷۰
۲-۲-۴- شقاوت		۷۲
۳-۲-۴- جرم		۷۳

۷۴	..... ۴-۲-۴- فرو رفتن در خطا
۷۵	..... ۵-۲-۴- قتل مؤمن بی‌گناه
۷۷	..... ۶-۲-۴- بدکاری
۷۷	..... ۱-۶-۲-۴- توجیه مخلّد بودن مرتکبین قتل ، زنا و ربا در عذاب
۷۹	..... ۷-۲-۴- روی گردانی از قرآن
۸۰	..... ۸-۲-۴- سبک اعمال در روز رستاخیز
۸۱	..... ۹-۲-۴- ربا خواری پس از تحریم
۸۲	..... عاقبت و فرجام اصحاب شمال در آخرت
۸۵	..... راز خلود در جهنم
۸۷	..... ۳-۴- موانع خلود در جهنم
۸۷	..... ۱-۳-۴- ایمان و عمل صالح
۸۸	..... ۱-۱-۳-۴- رابطه ایمان و عمل صالح
۸۸	..... ۲-۱-۳-۴- مصادیق ایمان و عمل صالح در قرآن
۸۹	..... ۳-۱-۳-۴- دیدگاه مفسران
۹۰	..... ۲-۳-۴- توبه
۹۱	..... ۱-۲-۳-۴- مفهوم شناسی توبه
۹۱	..... ۱-۱-۲-۳-۴- توبه در لغت
۹۱	..... ۲-۱-۲-۳-۴- توبه در قرآن و حدیث
۹۲	..... ۳-۱-۲-۳-۴- توبه نصح
۹۳	..... ۲-۲-۳-۴- فوریت توبه
۹۴	..... ۳-۲-۳-۴- فرق میان توبه و انابه
۹۴	..... ۴-۲-۳-۴- حقیقت توبه از دیدگاه شیعه و سنی (معتزله و اشاعره)
۹۶	..... ۵-۲-۳-۴- پذیرش یا عدم پذیرش توبه
۹۶	..... ۶-۲-۳-۴- حکم توبه از اعتقاد باطل
۹۷	..... ۳-۳-۴- استغفار
۹۷	..... ۱-۳-۳-۴- مفهوم شناسی استغفار

صفحه	فهرست	عنوان مطالب
۹۸	.....	۴-۳-۳-۲- آمرزش گناهان
۹۸	.....	۴-۳-۳-۳- ضرورت استغفار
۹۸	.....	۴-۳-۳-۴- اجابت استغفار
۹۸	.....	۴-۳-۳-۵- ممنوعیت استغفار برای مشرکان
۹۹	.....	۴-۳-۳-۶- بی‌تأثیر بودن استغفار برای منافقان
۹۹	.....	۴-۳-۳-۷- فرق استغفار و توبه
۹۹	.....	۴-۳-۴- شفاعت
۱۰۰	.....	۴-۳-۴-۱- مفهوم شناسی شفاعت
۱۰۱	.....	۴-۳-۴-۲- بقاء بر ایمان و دین، اولین شرط شفاعت
۱۰۲	.....	۴-۳-۴-۳- حکمت شفاعت
۱۰۳	.....	۴-۳-۴-۱- ایجاد روزنه امید و مبارزه با روح
۱۰۴	.....	۴-۳-۴-۲- تشویق به انجام وظایف
۱۰۴	.....	۴-۳-۴-۳- شفاعت، پاداش صالحان
۱۰۵	.....	۴-۳-۴-۴- حکمت وساطت اولیای الهی
۱۰۵	.....	۴-۳-۴-۱- بزرگداشت اولیای خدا
۱۰۵	.....	۴-۳-۴-۲- اثر سازنده در هدایت مردم
۱۰۵	.....	۴-۳-۴-۳- تجلی رابطه دنیوی
۱۰۵	.....	۴-۳-۴-۵- دیدگاه اهل شیعه و سنی (اشاعره و معتزله)
۱۰۸	.....	۴-۳-۴-۶- دلیل عقلی بر شفاعت
۱۱۰	.....	۴-۳-۵- تکفیر سیئات با حسنات
۱۱۰	.....	۴-۳-۵-۱- مفهوم شناسی تکفیر
۱۱۰	.....	۴-۳-۵-۲- مفهوم شناسی سیئات
۱۱۲	.....	۴-۳-۵-۳- کیفیت تکفیر
۱۱۳	.....	میل به جاودانگی (خلود)
۱۱۴	.....	توهم نا امیدی در سایه خلود
۱۱۴	.....	۴-۴- آثار تربیتی اعتقاد به خلود

صفحه	فهرست	عنوان مطالب
۱۱۴	.....	۴-۴-۱- تغییر نوع نگاه انسان به زندگی و هدف از آن
۱۱۵	.....	۴-۴-۲- هدفمند ساختن زندگی
۱۱۶	.....	۴-۴-۳- ایجاد خوف و رجاء
۱۱۷	.....	۴-۴-۴- تحصیل دلگرمی و آرامش
۱۱۸	.....	نتیجه گیری
۱۱۹	.....	نتیجه گیری نهایی
۱۲۱	.....	منابع و مأخذ

فصل اول

کلیات

همه‌ی انواع موجودات از جمله انسان خواسته‌ها، غرائز، امیال و خصوصیات ذاتی، فطری و نفسانی داشته و بر اساس آن‌ها حرکت تکوینی به سوی کمال دارند. یکی از ویژگی‌های انسان میل فطری به خلود و جاودانگی و عشق به حیات همیشگی است. از همین روی او دوستدار محبوب مطلق و کمال تام است (جوادی آملی، ۱۳۸۱، ج ۴، ص ۱۴۳). بدین سان، وجود هر میل فطری بستری برای به فعلیت رسیدن می‌خواهد و اگر نتواند به فعلیت برسد، لغو لازم می‌آید و کار لغو از ساحت خداوند بدور است. و چون زندگی این دنیا محدود و پایان پذیر است و بستری مناسب برای به فعلیت رسیدن چنین میلی در انسان نیست، بنابراین باید جهان دیگری که فنا و نیستی در آن نیست، وجود داشته باشد و آن جهان همان جهان آخرت است.

از مسائل مهم کلامی که موضوع آن در قرآن کریم مطرح شده، جاودانگی یا خلود در آخرت است که به دو قسمت خلود در بهشت و خلود در جهنم تقسیم می‌شود. خلود در بهشت، امری مورد اتفاق همه است و شبهه‌ای درباره آن مطرح نیست؛ اما خلود در جهنم جای طرح اشکالات و سؤالاتی بوده و نظریات متفاوتی را برانگیخته است و فیلسوفان، متکلمان، مفسران و عارفان دیدگاه‌هایی بعضاً ناسازگار با یکدیگر را در پاسخ به این پرسش ارائه داده‌اند. آنان پس از مشاهده و بررسی آیات قرآن و روایات معصومین (ع) در مقام حل ایراد و اشکال‌های وارد بر مسأله خلود به افراط و تفریط افتاده‌اند. در این خصوص دو اختلاف نظر اساسی وجود دارد: اختلاف نخست درباره مصداق مخلدین در دوزخ است. دانشمندان امامیه و اکثر علمای معتزله و اشاعره خلود در جهنم را به کافران اختصاص داده‌اند و معتقدند مؤمن مرتکب گناه کبیره اگر در قیامت مشمول شفاعت نشود و در دنیا هم توبه نکرده باشد، وارد جهنم شده و به خاطر فسق و فجورش، مدتی عذاب می‌بیند، ولی پس از آن، از جهنم خارج شده، وارد بهشت می‌شود، چرا که به خاطر ایمانش مستحق ثواب است. فیلسوفان اسلامی نظری هم سو و هماهنگ با اعتقاد متکلمین شیعه دارند و خلود در دوزخ را به کفار و مشرکین اختصاص می‌دهند. گروهی از خوارج که به وعیدیه معروف‌اند و برخی از معتزله مانند زمخشری علاوه بر کافران و مشرکان، مرتکبان گناه کبیره، یعنی مؤمنان فاسق و عاصی را مخلد در دوزخ می‌دانند. در نهایت به این نتیجه رسیدیم که اگر گناه ریشه اعتقادی و انکار ضروریات دین را به همراه داشته باشد، خلود آور است. اختلاف دوم درباره کیفیت خلود دوزخیان در دوزخ است. ابن عربی به عنوان اندیشمندی برجسته در ساحت عرفان نظری، نخستین کسی است که برخلاف متشرعان و عامه اهل دیانت، در

رویکردی ویژه و استثنایی، ضمن قائل شدن به ناپایداری و محدودیت عذاب الهی، جهنم و کیفیت اخروی را امری نسبی و دارای مفهومی متغیر می‌داند. وی در نظریه پردازی عرفانی خود به مدد تأویل و با بهره‌گیری از تمثیل، اثبات نسبی بودن معنای دوزخ و عذاب، با رویکردی عاطفی و انسان دوستانه در صدد نشان دادن ناچیز بودن اعمال انسان در برابر رحمت بی‌کران الهی است. ابن عربی، با باز گرداندن معنای «عذاب» به ریشه لغوی «عذب» به معنای گوارا و دلنشین، معتقد است نحوه پذیرش عذاب اخروی را از سوی گروه‌های مختلف اهل دوزخ، با توجه به استعدادها و قابلیت‌های متفاوت آنها، عذاب را برای آنها در اشکال و کیفیات متنوع، به امری گوارا و دلپذیر تبدیل می‌گرداند. «تناسب کیفر اخروی با عمل دنیوی»، «امکان خلف وعید از جانب خدا در روز قیامت» و «عرضی بودن عمل انسان در برابر جوهری بودن فطرت الهی در وی» از جمله دلایل ابن عربی برای اثبات دیدگاه خود در خصوص ابدی نبودن عذاب اخروی است. در نهایت در این نوشتار، با توجه به نظرات اندیشمندان اسلامی از جمله علامه طباطبایی با استناد به آیات قرآن و روایات معصومین دلایل ابن عربی مورد نقد و بررسی قرار گرفته است. بی تردید اصل حیات اخروی با دلایل عقلی اثبات پذیر است؛ ولی هرگز نمی‌توان جزئیات آن را با مقدمات عقلی و ذوقی و تأویل لسان ظاهری شریعت و ظواهر دینی اثبات نمود؛ زیرا عقل از بیان جزئیات حیات اخروی ناتوان است یگانه راه در مسایل غیبی و فراحسی، تصدیق دلایل نقلی و حقایقی است که پیامبر از راه وحی بیان نموده‌اند.

۱-۲- بیان مسأله تحقیق

باور دینداران با توجه به اصول و ادله عقلی و نقلی، اثبات معاد و بازگشت به خدا و بقا و جاودانگی است، ولی آگاهی از ادامه راه و چگونگی جزا و پاداش و جاودانگی انسان‌ها در آخرت از مسائل قابل طرح و مورد توجه اندیشمندان می‌باشد. اعتقاد به خلود مسأله‌ای است که توسط فیلسوفان، اندیشمندان و محققان شرع طرح شده و موافقان و مخالفان داشته است؛ البته اکثر علمای اسلامی از طرفداران خلود هستند. در مورد خلود در بهشت اعتراضی صورت نگرفته و آن را ناممکن یا مشکل آفرین ندانسته‌اند، اما درباره خلود در عذاب ایراداتی مطرح شده و آن را مخالف با چند باور مهم کلامی- فلسفی دانسته‌اند؛ از جمله اشکالات، مخالف خلود در عذاب با رحمت و وسع‌ی الهی و عدالت او می‌باشد. در این پژوهش به بررسی این شبهات و اشکالات وارده پرداخته و به سؤالات زیر پاسخ می‌دهیم: منظور از خلود در قرآن چیست؟ نظر مفسرانی همچون علامه طباطبایی، فخررازی، زمخشری، ابن عربی در مورد واژه «خلود» چیست؟ آیا خلود یعنی ابدی بی‌نهایت یا بانهایت؟ آیا خلود در جهنم مشمول تمامی گناهکاران می‌باشد؟ چه آیاتی راجع به مشمولین خلود در جهنم است؟ تفاوت نگاه اهل سنت و شیعه نسبت به مسأله خلود چگونه است؟ اعتقاد به خلود چه آثار تربیتی دارد؟ رابطه خلود با عدل چیست؟ ادله موافقان و مخالفان نسبت به مسأله خلود چیست؟

۱-۳- اهداف تحقیق

- ۱- تبیین آیات دربردارنده مفهوم خلود
- ۲- شناخت تفاوت نگاه اهل سنت و شیعه به مسأله خلود
- ۳- تبیین نقش تربیتی اعتقاد به خلود
- ۴- تبیین ارتباط خلود با عدل
- ۵- آشنایی با آراء و نظرات مفسران در رابطه با مسأله خلود

۱-۴- سوالات با فرضیه‌های تخصصی

- ۱- چه آیاتی در بردارنده ی مفهوم خلود هستند؟
- ۲- تفاوت نگاه اهل سنت و شیعه در مورد خلود چیست؟

۳- اعتقاد به خلود چه آثار تربیتی دارد؟

۴- خلود با عدل چه ارتباطی دارد؟

۵- اندیشمندانی مانند علامه طباطبایی، ابن عربی، فخررازی و زمخشری نسبت به مسأله

خلود چه نظراتی دارند؟

۱-۵- ضرورت و اهمیت تحقیق

مسأله خلود مسأله بسیار مهمی است که می‌تواند هشدار بزرگی برای انسان‌ها باشد تا نسبت به جهان آخرت با دید وسیع‌تری بنگرند. و دارای آثار تربیتی بالا و کاربردی است.

۱-۶- روش تحقیق

روش تحقیق به کار گرفته شده در این پژوهش، از نوع بنیادی و به روش توصیفی و تحلیل محتوا می‌باشد. منابع مرتبط با عنوان پژوهش، اعم از کتب، مقالات و پایان‌نامه‌ها تهیه گردید و مطالعه و بررسی شد. سپس در ادامه پژوهش به تجزیه و تحلیل داده‌ها و مطالب و نیز ارائه نظر نهایی و نتیجه‌گیری پرداخته خواهد شد.

۱-۷- گردآوری داده‌ها

۱- کتب، مقالات و رسالات مربوطه و فیش‌برداری از آن‌ها

۲- نرم افزارهای قرآنی و تفسیری

۳- اینترنت و سایت‌های علمی-قرآنی

۱-۸- کاربرد نتایج تحقیق

نتایج این تحقیق برای همه علاقه‌مندان به معارف قرآنی و پژوهشگران قرآنی، دانشجویان، طلاب حوزه‌های علمیه و سازمان تبلیغات اسلامی مفید است و می‌توانند از آن بهره‌برده و آن را مورد نقد و بررسی قرار دهند. همچنین می‌تواند برای محققان در زمینه‌ی واژه‌شناسی قرآن و نظرات مفسران و جویندگان معارف قرآنی سودمند باشد.

۱-۹- پیشینه تحقیق

پایان نامه‌ها: ۱- محمدی، محمود، خلود در عذاب از دیدگاه عقل و نقل، سطح ۴، مرکز مدیریت

حوزه علمیه قم، ۱۳۶۸

پژوهشی پیرامون جاودانگی در عذاب اخروی، از دیدگاه آیات، روایات و عقل است. نویسنده با استناد به آیات و روایات و حکم عقل و اجماع اثبات کرده‌است که عده‌ای از انسان‌ها با داشتن عقل و اتمام حجت بر آن‌ها بر اثر ارتکاب بعضی از گناهان و ملکه شدن آن‌ها در جان آدمی برای همیشه در دوزخ خواهند ماند.

۲- شامی ده سرخی، نجمه، خلود از منظر قرآن و حدیث، پایان نامه ارشد، حوزه علمیه خراسان، ۱۳۹۱؛ در این پژوهش خلود از دیدگاه آیات و روایات مورد بررسی قرار گرفته و به ایرادات مخالفان خلود در عذاب با استناد به آیات و روایات پاسخ داده شده است.

مقالات: ۱- مطیع، حسین، خلود در عذاب (با مروری بر دیدگاه صدرالمآلهین)، فصلنامه علمی-پژوهشی، زمستان ۱۳۸۷

در این مقاله اهم دلایل موافقان و مخالفان خلود در عذاب مطرح شده است و ملاصدرا از جمله کسانی است که با طرح نظریه سرشت نوعی کافران، دیدگاه خود را به سوی جمع نظرات ملهم از قرآن، برهان و عرفان معطوف کرده است.

۲- ابراهیمی، حسن، بررسی تأویلات ابن عربی درباره آیات خلود و جاودانگی عذاب در قرآن، دانشگاه تهران، زمستان ۱۳۸۸

در این مقاله آیات وعید به خلود در دوزخ در شش گروه دسته‌بندی شده و تأویلات ابن عربی در ذیل دو گروه مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است.

۳- بطحائی، سید حسن، بررسی و تحلیل نظریه ابن عربی در نفی جاودانگی عذاب دوزخیان، فصلنامه علمی-پژوهشی اندیشه نوین دینی، بهار ۱۳۹۲

در این مقاله با استدلال به آیات قرآن و دیدگاه‌های متکلمان و حکما بر ابدیت عذاب دوزخیان، پندار ابن عربی مبتنی بر گوارا شدن عذاب اهل دوزخ و موقتی بودن عذاب مورد بررسی قرار گرفته است.

۴- بهشتی، احمد، مسأله خلود در عذاب و دیدگاه علامه طباطبایی، پژوهش دینی، آبان ۱۳۸۴، شماره ۱۱

در این مقاله به برخی از اشکالاتی که بر مسئله جاودانگی عذاب وارد شده و پاسخ‌های آن‌ها می‌پردازد و این که آیا خلود در عذاب برای اقل انسان‌هاست یا اکثریت پایان بخش این نوشتار است.

کتاب: نکونام، محمد رضا، خلود در دوزخ و آتش و عذاب جاوید، قم، ظهور شفق، ۱۳۸۵

در این کتاب نویسنده آرای متفکران و اندیشمندان بزرگی مانند: ابن عربی و ملاصدرا و شاگردان و تابعان آن دورا به نقد می‌گذارد و آرای کلامیان و فیلسوفان و عارفان رامی کاود وزمینة تحلیل و نقد آن را فراهم می‌کند.

فصل دوم

مبانی نظری پژوهش